

Peter Kolšek

Toliko knjig. In toliko neprebranih!

Junijski uvodnik na tem mestu se je spraševal Kdo je danes (moj) bralec? Njegov avtor Tone Peršak je namreč sedanje (ne samo slovensko) bralstvo literarnih del razdelil v dve skupini, na prave (resne, tradicionalne, potrpežljive) in nove (globalizirane, trendovske, kupljive) bralce, na koncu premišljevanja pa se je dokopal do nevesele (in seveda pričakovane) ugotovitve, da postaja pomembnejši (številnejši) drugi tip bralca, "ki pričakuje zadovoljitev drugih interesov in ne predvsem potrebe po estetskem učinku in ki ga ne očara poetični naboj literarne umetnine (...)". Po tej logiki se torej tipu literature, ki jo piše (tudi) pisatelj Peršak, slabše piše.

Ne mislim na tem mestu polemizirati s Tonetom Peršakom. Ne zato, ker ni v navadi, da bi se polemiziralo na ravni revijalnih uvodnikov, pač pa zato, ker se s Peršakovim opisovanjem neenakovrednega in mučnega razmerja med resnim pisateljem in novim bralcem ni težko strinjati. Dejstvo je pač, in to ne najnovejšega datuma, da ima "tradicionalna" leposlovna literatura, tista, ki nastaja in je nastajala zlasti v preteklosti iz klasičnih inspirativnih pobud, zmeraj manj bralcev, trendovsko-žanrska, ki jo poganja kapitalsko ozadje, pa jih ima – ne ravno zmeraj več, ampak še zmeraj dovolj, da se proizvodnja izplača. Peršak ima načelno prav.

Seveda je vprašanje, ali je takšna delitev sodobnega literarnega osončja (ali morda kraljestva senc) na dve otipljivo ločeni hemisferi, izmed katerih ima vsaka svoje bralce, ustrezna. Namreč: Ali med sodobnimi literarnimi deli res lahko prepoznavamo literaturo, ki je namenjena "pravemu", se pravi resnemu, recimo tudi klasično izobraženemu bralstvu, ki je zraslo iz velike literature 19. in 20. stoletja in jo zdaj išče tudi v poplavi sodobnih del kot nekaj očitno zaokroženega, ter na drugi strani literaturo, ki je nedvoumno in načrtno zapisana minljivejšim žanrskim, trendovskim in globalizacijskim (vse to so Peršakove oznake) učinkom? Ali ni tako, da prvi tip literature nastaja po redkem in nepredvidljivem naključju in je

zato izgubljen v morju vsesplošne literarne produkcije, tako globoko, da ga pravzaprav ni mogoče ločiti od tega produkcijskega principa? Danes literatura tu in tam morda še nastaja v samotnih kamricah (srca), toda na njeno socialno življenje (založniško, knjigotrško, knjižnično, zmeraj bolj tudi na elektronskem nosilcu) vplivajo promocijske tržne strategije ustvarjanja uspešnic (bestsellerjev) – ali pa je ni.

Še en problem je: ni se mogoče delati, da je t. i. globalizirana in torej z opisanega (Peršakovega) stališča manjvredna literatura kar v celoti nezanimiva. Na tistih točkah, na katerih je zasadila izrastke množične kulture (in prešla v druge medije, zlasti film), postaja del moderne literarne klasike. Težko je reči, da je na primer nobelovec José Saramago soustvarjalec sodobnega literarnega kanona, vrhunski izdelovalec grozljivk Stephen King, ki Nobelove nagrade ne bo nikoli dobil, je pa ustvaril nekaj kulturnih del popularne kulture, pa ne. Z delitvijo na starega in novega bralca, izmed katerih se prvi prekriva s “tradicionalno”, drugi pa z “globalizirano” literaturo, se odgovoru na vprašanje, kaj se danes dogaja z literaturo (predvsem z recepcijo), metodološko brez dvoma približamo, toda očitno je, da samo z ene strani: s pozicije, kaj literatura in njen pisatelj – seveda oba “tradicionalna” in oba razočarana – pričakujeta od bralca.

Zdi se torej, da je vprašanje o sodobni leposlovni literaturi, ki si ga Peršak zastavlja z vprašanjem Kdo je danes (moj) bralec?, mogoče zastaviti še kako drugače, pravzaprav z druge strani. Nakazuje jo že Peršak sam, ki že citirano sklepno misel o novem bralcu, ki da ga ne vodijo “potrebe po estetskem učinku”, nadaljuje takole: “skladno s tem nastaja književnost/umetnost, ki si tudi sama ne prizadeva več za takšne učinke”. Ni se torej samo novi bralec oddaljil od prave literature, tudi sodobna literatura se je bistveno spremenila, da bi se približala novemu globaliziranemu bralcu. Ne prizadeva si več za estetske učinke, za “poetični naboj literarne umetnine” (še Peršak), pač pa se prilagaja zahtevam, ki jih novi, sedanji bralec naslavlja na množično kulturo in novomedijsko umetnost, pri tem pa, takšna je najbrž logična posledica, literatura izgublja avtonomijo samostojne umetnostne discipline. Peršak je za ta proces okrivil kapitalski trg, ki si “tako bralca kot pisatelja skuša dokončno podrediti”, to pomeni, “da dogajanje ne izhaja več iz razmislekov samih ustvarjalcev na področju književnosti”. Pisatelji so torej postali ujetniki globaliziranega literarnega trga, temeljna odločitev, o čem pisati in kako, ni več v njihovi pristojnosti. Tako se glasi sklepna, precej pesimistična Peršakova misel.

To pa je misel, ki težišče razprave o branosti leposlovne literature predstavlja z bralcev na pisatelje. In z njihovih končnih izdelkov, torej literarnih del, na njihovo (pred)ustvarjalno potencialnost, na motivacijsko

razpoloženje in odločitve, ki jih vodijo pri pisateljski dejavnosti (kolikor so te, kot smo videli, sploh še v njihovi domeni). Vprašanje, zastavljeno z druge strani, se tako glasi:

Kdo je danes (moj) pisatelj?

To vprašanje – ki ga je seveda treba razumeti širše, namreč, kakšna je ponudba na trgu pisateljev – me postavlja v osebni položaj bralca. To pogosto tudi sem. O tej stvari težko govorim popolnoma neosebno. Kdo je “moj” pisatelj, koga najraje berem? Katerega izmed slovenskih in katerega izmed tujih? Če že za silo poznam domače avtorje, ali lahko rečem, da poznam dovolj dobro vsaj tiste tuje, ki veljajo za nesporne “špice”? Ali obstajajo žive pisateljske avtoritete, ki jim zaupam, ali je dober pisatelj samo mrtev pisatelj? Razumljivo, da se vprašanja nanašajo tudi na pesnike, čeprav je treba imeti pred očmi razliko: oboji, pisatelji in pesniki, pripadajo istemu literarnemu “trgu”, ne pa tudi istemu produkcijskemu principu. Pesništvo namreč založnikom ne prinaša dobička, tudi v velikih jezikih ne in tudi vrhunsko ne.

Na zgornja vprašanja (si) seveda lahko odgovorim, v odgovorih je zajeta moja izkušnja literature, s katero se bolj ali manj, tako in drugače, ukvarjam že štiri desetletja in brez katere ne bi mogel presojati o tem, kako je danes s pisatelji in njihovo veliko ponudbo. Zaradi te izkušnje mi je jasno, ne da bi gledal številke, da se literarna ponudba močno razlikuje od tiste izpred nekaj desetletij.

Toda osebna bralska izkušnja (v zadnjih dveh letih, ko sem kot član žirije za nagrado kresnik prebiral tudi tiste slovenske romane, ki jih sicer nikoli ne bi, brez dvoma obogatena) je, kot pač vsaka osebna izkušnja, za splošno rabo pomanjkljiva. Zato si je pri odgovoru na metonimično vprašanje Kdo je danes moj pisatelj treba pomagati z nekaj evidentnimi dejstvi, ki zadevajo dogajanje na knjižnem trgu. Eno najbolj splošnih dejstev, ki sestavljajo svetovni okvir izdelovanja knjig, je, da se proizvodnja v založništvu skokovito povečuje. Med najbolj ilustrativnimi podatki je tudi ta, da se skupno število knjižnih naslovov vsako leto poveča za 2,8 odstotka (za primerjavo: število prebivalstva na Zemlji se povečuje le z 1,8-odstotno stopnjo). Leta 2000, na primer (podatki so iz knjige Gabriela Zaida *Toliko knjig*, Sodobnost International, 2006), je bilo na svetu že 52 milijonov naslovov (za primerjavo: leta 1550, torej v letu izida prve slovenske knjige, jih je bilo 35.000). Povečevanje je očitno tudi v Sloveniji: od manj kot 1000 v sedemdesetih letih smo že leta 2007 dosegli število 5129 (tri leta prej “samo” 4340 naslovov). Približno polovica te številke pripada leposlovju, izvirnemu in prevodnemu.

Zanimivo je, da se povečevanje proizvodnje v založništvu skoraj enakovredno kaže tudi v leposlovju – kot da je to nekaj samo po sebi umevnega. Med vsemi podatki, ki govorijo o tem segmentu založništva, je med zanimivejšimi tisti, s katerim se vsako leto pohvalijo na frankfurtskem knjižnem sejmu. Lani se je število razstavljenih novih naslovov že približalo polovici milijona; to je seveda le vrh ledene gore vsakoletne knjižne produkcije. Če iščemo ekvivalent na slovenski sceni, ga ni težko najti: v devetdesetih letih je bilo število izvirnih romanov od 40 do 50 na leto, lani jih je izšlo že 111. Manj skokovito je naraščanje pesniških zbirk (lani jih je bilo približno 300), toda te so visoko število (okrog 250) dosegale že v devetdesetih letih (to je gotovo povezano z možnostmi, ki jih je ponudila digitalizacija tiska).

Kako so se na povečano število knjig odzvali mediji?

To je seveda le nekaj grobih, v oči bijočih podatkov, s katerimi je zakoličen teren (ne toliko gospodarsko-založniški kot psihološki), ki uravnava naš odnos do knjige; ta je bil pogosto fetišističen (ali je še?). Nespregljivo je eno: produkcija knjig, med njimi sorazmerno tudi leposlovnih, ki nas na tem mestu edine zanimajo, se enormno povečuje. Spet si bom pomagal z osebno izkušnjo. Še pred dvajsetimi leti je bil izid knjige ali paketa knjig pri isti založbi, eni izmed štirih ali petih v državi, dogodek, ki je odmeval v vseh resnih medijih. Danes je “dogodek” dan, ko pri nobeni izmed kakšnih petdesetih aktivnih slovenskih založb ne izide nobena knjiga. Mediji so morali že zdavnaj opustiti ambicijo, da bi sproti stregli z informacijami o novih leposlovnih ali humanističnih delih. Najprej ambicijo, potem tudi voljo.

Selektivno (ponekod tudi improvizatorsko brezglavo) ravnanje medijev, ki so se morali novemu stanju pač prilagoditi, je le ena izmed posledic močno povečane knjižne produkcije. Ne najhujša, saj založniki izpad klasične medijske asistencije bolj ali manj uspešno nadomeščajo z internetnim oglaševanjem, tisti najpodjetnejši pa tudi s prirejanjem različnih literarnih seans in soarej. Hujše posledice za literaturo, za njeno umetniško substanco, ima to, da nova literarna besedila ne doživljajo (več) ustrezne refleksije (o tem govori mimogrede tudi Peršak), ne na ravni splošnih (časopisi, RTV) ne na ravni specializiranih medijev (revij). Čeprav si nekateri izmed njih, zagotovo vodilni literarni reviji Sodobnost in Literatura, za takšno refleksijo še vedno več kot dostojno prizadevajo. Literarno kritiko so do neke mere in pri določenih kategorijah del zamenjali vedno pogostejše agresivno oglaševanje in – to je primerneje – kratke informativne predstavitve (kakršne najdemo na primer v reviji Bukla, ustanovljeni

prav v ta namen). To pomeni, da so izgubili najprej (klasični) bralci, ki se zdaj pač orientirajo po svojem kulturnem instinktu (pri tem jim najbrž strokovno pomagajo tudi knjižnice, ki imajo zmeraj večjo vlogo), nato pa (dobri) pisatelji, ki so zmeraj pogostejše ob zasluženno strokovno podporo. Naj dodam, da je tudi akademska literarna veda, ki je v sedemdesetih letih še izkazovala interes za sprotno produkcijo, že zdavnaj dvignila roke od nje.

Po drugi strani pa je brez dvoma res, da poplava knjižnih naslovov, izvirnih in prevedenih, hkrati z drobljenjem pozornosti, ki ga morajo sprejeti kvalificirani spremljevalci knjig, prinaša tudi demokratično navzočnost najširšega nabora avtorjev, med njimi takšnih, ki so avtorji le po formalnem kriteriju, da so pač ustvarjalci svojega teksta. Pisanje literature kot oblika prostočasne dejavnosti, praktični izdelki iz t. i. literarnih delavnic, različno motivirane skribomanije, literatura kot bogu prijetna terapevtska dejavnost, vse to so danes leposlovne aktivnosti, ki se zaradi pestrih založniških angažmajev in tudi cenejše samozaložniške tehnologije na ravni izdelkov enakovredno zlivajo s preostalo, profesionalnejšo poplavo literarne produkcije. Drugače si je seveda težko pojasniti na primer omenjenih lanskih 111 romanesknih naslovov (po uradni evidenci iz NUK). Pri tem naj dodam, da občudovanje piščočih, ki speljejo svoj projekt (roman) do konca, ne da bi si zaradi njega obetali velik družbeni, družabni ali finančni učinek, po večini ni v skladu z občudovanjem, ki ga lahko namenimo tem izdelkom.

Kakšno je razmerje med napisanim in prebranim?

V Sloveniji, v kateri se na to, da je knjiga najprej tržno blago, potem pa morda tudi kaj drugega, njeni odjemalci privajajo počasi in s težavo (v nasprotju z njenimi vodilnimi založniškimi proizvajalci), je situacija morda nekoliko specifična; ne pozabimo, da je bila še pred sto leti vsaka knjiga tako rekoč božji dar, ki ga je narod ali hvaležno sprejel ali, če je imel vmes prste zlodej, rodoljubno popljuval. Zaradi te specifike smo bili pač navajeni na neko "naravno" recepcijsko okolje, ki je vzpostavilo "pravilno" razmerje med novim literarnim delom, kritiko in bralci. V zadnjem desetletju se je to razmerje dokončno podrlo. Stvar je preprosto v tem, da je z razpoložljivimi kritiškimi kadri (če se ne izrazim najlepše) ali vsaj s tistimi, ki jih to področje načelno zanima, mogoče obseg te produkcije, naj gre za poezijo ali prozo (zlasti to!), kvečjemu grobo selekcionirati, ne pa tudi primerno reflektirati. Tega posla pač ni več mogoče dostojno opravljati! Zato ostaja zmeraj več recenzije ali vsaj temeljitega informativnega zapisa vrednih knjig neomenjenih ali pa se informacija

o njih pomakne v neugledno časovno razdaljo. Časi, ko se je o eni sami malo vznemirljivejši knjigi razpravljalo po večkrat in na različnih mestih, so, kot kaže, za zmeraj minili.

Je to zlata doba?

Najbrž si je danes težko misliti, da je povečana proizvodnja knjig povezana s kulturno prosperiteto. Da je končno napočila zlata doba velike literature in njenega umetniškega oplajanja; zlata doba, za katero so si prizadevali veliki narodi, majhni pa so o njej sanjali. Zdi se, da se je razsvetljenski model, po katerem je književna kultura "špica" prodirajočega duha, zasil. Ne gre le za to, da je knjig, tudi literarnih, zmeraj več, literature v njih pa zmeraj manj, bistveno je to, da je literatura, kolikor je je, raztopljen v tako velikanskem knjižnem korpusu, da izgublja duhovno moč, pisatelji pa individualnost. Tudi literatura je očitno postala del globalnega entertainmenta, znani pisatelji, ki jih lansirajo na trg veliki založniki, pa del elitne zabavne industrije. Ali ni najboljši primer za to prav eden največjih izmed njih, Michel Houellebecq?

Claudio Magris je v nedavnem intervjuju za Književne liste, ne da bi bil o tem posebej vprašan, dejal: "Po mojem prepričanju v zadnjih desetih letih na svetu ni izšla nobena res zelo dobra knjiga." Magris se morda tudi moti, toda tisto, kar tukaj šteje, je zgovornost njegovega globinskega občutka za stanje stvari v literaturi. Nadaljeval je takole: "Pa me ne skrbi. Tudi to se bo spremenilo. Le da bomo znova morali pridobiti zmožnost odličnega pisanja." Kako znova?! Še prej pa je rekel tole: "Naj nekoliko posplošim, dozdeva se mi, da kaže evropska literatura, posebno zahodnoevropska, zadnje čase občutek utrujenosti. Kot da bi se sprijaznila s potrošništvom." Njegov optimizem je, tako berem med vrsticami, rutinski, njegov občutek za primanjkljaj pa globinski.

Tone Peršak, ki za takšen položaj krivi "kapitalski trg", ima seveda prav, vendar ni mogoče zanikati, da je svobodna volja tudi med pisatelji še zmeraj na voljo. Drugo vprašanje je, koliko so jo – glede na mamljive in hkrati uničujoče zakonitosti trga – pripravljeni uporabljati. Za slovenske, ki niso odvisni od trga, ampak od državnih subvencij, je mogoče reči, da je zanje literatura še zmeraj (pritisk tradicije?) ena izmed mamljivejših prostočasnih dejavnosti. Naj na tem mestu opozorim še na uvodnik, ki je izšel v "konkurenčni" julijsko-avgustovski Literaturi. Njegov avtor, pisatelj in novinar Zdenko Kodrič, v njem izraža potrebo po novem literarnem manifestu, ki je po njegovem nujen zato, da se "proza dokončno izvije iz postmodernizma, ki še vedno straši pod okni slovenskih bralcev..." Tudi Kodrič, tako razumem njegovo "protipostmodernistično" intenco, bi

torej rad nekako zaježil podrto razmerje med napisanim in prebranim. Pri tem računa – utopično? – na “prihajajočo generacijo piscev”.

Čeprav stojimo z nogo in pol ves čas na domači literarni sceni (ki si bo prihodnje leto nadela avro evropske prestolnice knjige), je jasno, da se gibljemo v območju modela *pars pro toto*. Slovenija je s svojimi približno 2000 leposlovnimi naslovi na leto v svetovnem merilu zanemarljiva, toda hkrati ravno prav pripravna za prikaz globalnih razmer. Brez dvoma je velikanska ponudba leposlovne literature, tudi prevodne v vseh smereh, povzročila, da se je porušilo elementarno razmerje med pisatelji in bralci, med napisanim in prebranim. Še nikoli ni bilo toliko napisanih knjig – in hkrati toliko neprebranih. Še nikoli doslej se ni zgodilo, da bi toliko pisateljev viselo v prazen bralski prostor. Še nikoli niso bili pisatelji po eni strani tako vpeti bodisi v razvedrilno bodisi v preganjavično produciranje literature in po drugi strani tako osamljeni, pogosto sredi največjega založniško-promocijskega vrveža.

Na vprašanje Kdo je danes moj pisatelj lahko torej odgovorim le takole: tisti, ki je v ta posel intimno prisiljen, to pomeni, da ga vanj ne silijo nobeni zunanji razlogi (trendovski, prestižni, eksistenčni). Mislim, da je jasno, da tak pisatelj nima nič z globaliziranim literarnim trgom – čeprav ustvarja sredi njega. In seveda si predstavljam, da ima tak pisatelj (ali pesnik) tudi občutek za abstinenco.